

บทวิจารณ์หนังสือ “บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม”

ภูมิพัฒน์ พลราช✉

นักวิชาการป่าไม้ชำนาญการ
สำนักการอนุญาต กรมป่าไม้
✉ phumi59@hotmail.com

ชื่อหนังสือ : บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ
การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม

ปีที่พิมพ์ : 2549

พิมพ์ที่ : นันทกานต์ กราฟฟิค-การพิมพ์ จังหวัดเชียงใหม่

ผู้แต่ง : บานจิตร์ สายรอกำ และ ถนัด ไบยา

ISBN : 974-94309-3-X

จำนวน : 96 หน้า

บทคัดย่อ

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นทุนของทุกสิ่งทุกอย่างของมนุษย์ทั้งในด้านการดำรงชีวิต รวมถึงการเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ มนุษย์คือปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ ความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงต้องได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน บทความนี้นำเสนอการวิเคราะห์ลักษณะการจัดการป่าและน้ำ ในรูปแบบของ “การบวชป่า” และ “สืบชะตาแม่น้ำ” ซึ่งประชากรในท้องถิ่นจังหวัดน่านได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นพิธีกรรมที่ริเริ่มขึ้นมาใหม่ โดยการผสมผสานมิติทางสังคมวัฒนธรรมเข้ากับมิติทางระบบนิเวศ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกภาคส่วนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน ผลจากการดำเนินงาน ทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวในการสร้างความยั่งยืนให้แก่ชีวิต พร้อมทั้งเกิดการพัฒนาศักยภาพให้ยกระดับสูงขึ้น ได้อยู่อย่างมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีความรู้สึกถึงคุณค่าของแผ่นดินอยู่เสมอ นอกจากนี้ ยังทำให้ทรัพยากร ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ มีความสมดุลและประสานสอดคล้องได้อย่างลงตัวกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ทรัพยากรป่าไม้ได้รับการดูแลปกป้อง จึงมีความอุดมสมบูรณ์ แม่น้ำมีความใสสะอาด เหมาะสมต่อการอุปโภคบริโภค ความสำเร็จที่เกิดขึ้น ได้เป็นตัวอย่างให้ชุมชนทั้งใกล้และไกล ได้ศึกษาเรียนรู้เพื่อนำไปปฏิบัติในท้องถิ่นของตน ก่อให้เกิดเครือข่ายการจัดการป่าไม้และแม่น้ำครอบคลุมทั้งจังหวัดน่าน จึงทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประสบผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม อันส่งผลดีต่อสังคมโดยรวม

คำสำคัญ: ป่าชุมชน; บวชป่า; สืบชะตาแม่น้ำ

A Book Review in “Ordained Forest, Destiny River, Forest and Water Cultural Management”

Phumipatana Ponrach✉

Permission Division

Royal Forest Department

✉ phumi59@hotmail.com

Abstract

Natural resources, the costs of everything in terms of human life, includes a nucleus of culture in different ways. Human factors that influence the persistence of natural resource holding. The decline at the present time must be resolved quickly. This article presents an analysis of the managed forests and water in the term of “ordained forest” and “ destiny river”, which the local population in Nan province has long operated continuously from the past to the present. Initiated a new ritualsby a combination of socio-cultural dimension with the ecological dimension. Based on the participation of the public sector is an important mechanism to drive. The results, the residents awareness of sustainability to life and development a higher spiritual level, live with honor, dignity and pride in freedom, any person who is not a slave. It also gives natural resources, environment and ecosystems balanced and coordinated perfectly with the lifestyle of the villagers. Forest resources has been taken care, it has plenty. The river is clear, suitable for consumption. Success occurs, as an example to the community both near and far can learn to put into practice locally. Cause their networks to manage forests and rivers covering the whole Nan province. Management of natural resources and the environment, the successful substantial and impacted on society as a whole.

Keywords: community forest; ordained forest; destiny river.

สรุปสาระสำคัญของหนังสือ

หนังสือเรื่อง “บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม” ซึ่งแต่งโดย บานจิตร์ สายรอกำ และถนัด ไบยา ได้รับการตีพิมพ์และนำเผยแพร่เป็นครั้งแรกในเดือน พฤษภาคม 2549 ได้นำเสนอเรื่องราวของกลุ่มองค์กรชาวบ้านในท้องที่จังหวัดน่าน ที่ได้ร่วมกัน ดูแลผืนป่าและสายน้ำ ผ่านกระบวนการต่อสู้ เรียนรู้ ปรับตัวเองอย่างต่อเนื่อง และได้รวมกลุ่ม องค์กรต่างๆ เป็นเครือข่ายภายใต้ชื่อว่า “กลุ่มฮักเมืองน่าน” กว่า 20 ปี ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญา ความเชื่อ อำนาจ พิธีกรรม วัฒนธรรมของชุมชนมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนป่า สายน้ำ และวิถีชีวิต ของชุมชนอย่างชาญฉลาด พิธีกรรมสำคัญได้แก่ การบวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งเป็นการผสมผสานความรู้ความเชื่อดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ ในการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้อง และเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นการสร้างจิตสำนึกของผู้คนให้รักและหวงแหนแผ่นดินถิ่นเกิด จนสามารถฟื้นฟูผืนป่า สายน้ำ และปลาให้กลับคืนมา การเกิดขึ้นของวังปลาและป่าชุมชน จึงเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและทางสังคมที่ควรค่าแก่การเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง

1. กระบวนการพิทักษ์ป่า

“น่าน” เป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีชาติพันธุ์ที่หลากหลาย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำน่านและลำน้ำสาขาที่ไหลหล่อเลี้ยงชีวิตคนน่านอย่างไม่ขาดสาย ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ส่งผลให้เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพรนานาชนิด มีทั้งสัตว์ป่าน้อยใหญ่ และมีบรรยากาศร่มรื่น วิถีชีวิตของคนน่าน มีความผูกพันกับสายน้ำและผืนป่า ชุมชนส่วนใหญ่จะทำการรักษาป่า ไม่เพียงเฉพาะป่าต้นน้ำเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงผืนป่าที่อยู่รอบๆ หมู่บ้าน ด้วยสำนึกร่วมกันว่า ป่าเป็นแหล่งสำคัญที่ให้น้ำแก่ผืนแผ่นดินและสิ่งมีชีวิต จึงมีชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็กเป็นจำนวนมากที่ทำการรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมา จังหวัดน่านได้รับการส่งเสริมปลูกพืชเชิงเดี่ยวตามนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะข้าวโพด ประกอบกับสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่จังหวัดถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีแดง ที่มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทำให้มีการสร้างถนนหลายสายเพื่อความมั่นคงของประเทศ กิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวาง การลดลงของพื้นที่ป่าไม่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศ เกิดการพังทลายของหน้าดิน ทิศทางการไหลของแม่น้ำเปลี่ยนแปลง เกิดน้ำท่วมในฤดูฝน ตะกอน

ทับถมในฤดูแล้งรวมถึงปัญหาการจุดไฟเผาป่า ส่งผลให้เกิดความแห้งแล้งอย่างรุนแรง ต้นน้ำและแม่น้ำหลายสายแห้งขอด จนเป็นที่มาของความขัดแย้งระหว่าง “คนต้นน้ำและคนปลายน้ำ”

ภายใต้วิกฤติความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับความต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งสองเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน จึงมีส่วนผลักดันให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทบทวน ค้นหาสาเหตุและรากเหง้าของปัญหา จึงเกิดความพยายามร่วมกันแสวงหาทางออกเพื่อปกป้องฐานชีวิตของตนเอง ตัวอย่างเช่น **กลุ่มบ้านหลวงหวงป่า** ซึ่งเป็นราษฎรกลุ่มเล็กๆ ในเขตอำเภอบ้านหลวง ที่ได้ร่วมกันพิทักษ์ปกป้องผืนป่าต้นน้ำของชุมชน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 จนทำให้บริษัททำไม้ต้องยินยอมและยกเลิกการตัดไม้ในพื้นที่ที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในที่สุด ปัจจุบันนี้ชาวบ้านที่ร่วมอยู่ในเหตุการณ์และคนรุ่นลูกรุ่นหลาน ก็ยังคงกล่าวถึงวีรกรรมที่น้าภาคภูมิใจของบรรพบุรุษที่ได้กอบกู้มาตุภูมิด้วยความรัก **กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกิวม่วง** ตำบลพงษ์ อำเภอสันติสุข ในปี พ.ศ. 2530 เกิดการขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรง และในขณะนั้นกรมป่าไม้ได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติทับพื้นที่ชุมชนทั้งหมด ชาวบ้านกิวม่วงจึงรวมกลุ่มกันวางแผนการอนุรักษ์ป่าบริเวณชุมชน และจัดตั้งเป็น “ชมรมอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกิวม่วง” ขึ้น เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและใช้ต่อรองกับรัฐเพื่อไม่ให้ถูกไล่ออกจากพื้นที่ จนทำให้ป่าบ้านกิวม่วงได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูมาจนถึงปัจจุบัน

กลุ่มชุมชนในตำบลศิลาแลง อำเภอบัว แก่นำชุมชนได้ร่วมรณรงค์ ประชาสัมพันธ์ และขอความร่วมมือจากพี่น้องชนเผ่าในพื้นที่ต้นน้ำให้ยุติการทำลายป่าและหยุดการทำไร่เลื่อนลอยในแหล่งต้นน้ำเพื่อแก้วิกฤติการขาดแคลนน้ำ ในปี พ.ศ. 2519 พร้อมทั้งได้ประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในการแบ่งเขตพื้นที่ทำกิน พื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ป่าใช้สอย และผลักดันให้สภาตำบลมีมติในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารเป็นจำนวน 36,000 ไร่ สร้างข้อตกลงในการใช้ประโยชน์และจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดำเนินงาน ต่อมาได้พัฒนาเป็น “คณะกรรมการรักษาป่าต้นน้ำลำธาร” มีการจัดทำระเบียบสภาตำบลศิลาแลง ว่าด้วยการรักษาป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2532 เป็นข้อกำหนดในการรักษาป่าและให้ความคุ้มครองคณะกรรมการตรวจป่า จากการดูแลรักษาป่าของชุมชนตำบลศิลาแลง ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มจำนวนและความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นอย่างรวดเร็ว

2. การบวชป่า

บวชป่า เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นกุศโลบายที่นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ผู้ริเริ่มจัดทำพิธีบวชป่าในจังหวัดน่านคือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าอาวาสวัดอรัญญาวาสและเจ้าคณะอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน รวมทั้งเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มฮักเมืองน่านด้วย

“บวช” แปลว่า การเว้น “การบวชคน” คือ การเว้นจากการทำความชั่ว ละทิ้งกิเลสอบายมุขทั้งปวง ดังนั้น “การบวชป่า” จึงหมายถึง การละเว้นจากการตัดไม้ทำลายป่า การบวชป่ามีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้คือ คนในชุมชนได้ตกลงร่วมกันที่จะกันพื้นที่สำหรับการบวชป่า ตลอดถึงการกันพื้นที่แนวเขต จำแนกพื้นที่ให้ชัดเจนว่าพื้นที่จะทำการบวชมีจำนวนกี่ไร่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชนและสถานที่ที่จะทำการบวชป่า ร่วมกันกำหนดระเบียบ กติกา การใช้ทรัพยากรร่วมกัน และคัดเลือกคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ การประสานงานด้านศาสนพิธีทางสงฆ์ และจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องอัฐบริขาร (เหมือนกับการบวชคน) การหาพันธุ์ไม้เพื่อนำไปปลูกเสริม การเชิญหมอสู่ขวัญมาเป็นเจ้าพิธีจัดเตรียมงานและทำพิธีกรรม ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้าน การนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป 7 รูป 9 รูป หรือมากกว่าก็ได้ เพื่อร่วมพิธี เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากและเชิญแขก เพื่อนบ้านที่อยู่รอบๆ ทั้งผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้นำที่มีบารมีที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาร่วมเป็นเกียรติและเป็นสักขีพยานในการดูแลรักษาป่าชุมชน การเตรียมผ้าเหลือง ซึ่งอาจเป็นผ้าสบง จีวรเก่า ที่ไม่ใช่แล้ว นำมาผูกต้นไม้เพื่อเกิดความขลัง การนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ ซึ่งเป็นต้นไม้ประธานของป่า เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ความเคารพและความเกรงกลัว และสุดท้าย การกล่าวคำแผ่เมตตาหรือการประกาศสัจจะเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พิธีบวชป่าครั้งแรกเกิดขึ้นที่บ้านกั้วม่วง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ในเดือนพฤษภาคม 2533 ซึ่งเป็นภูมิลำเนาของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เป็นการบวชป่าที่กลุ่มชาวบ้านได้อนุรักษ์ไว้และทำพิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ รวมทั้งได้มีการปลูกป่าฟื้นฟูสภาพป่าชุมชนในจุดที่เสื่อมโทรมและมีการมอบหมายให้คณะกรรมการที่ดูแลป่าชุมชน เป็นผู้เฝ้าติดตาม พิธีบวชป่าครั้งที่สองจัดขึ้นในเดือนกรกฎาคม 2534 ในพื้นที่ป่าขุนน้ำพงษ์ อำเภอสันติสุข ซึ่งมีพื้นที่นับแสนไร่ มีการนำพระพุทธรูปสันติสุขนารักษ์ สูง 2 เมตร ตั้งประดิษฐานใต้ต้นยางขนาดใหญ่เพื่อเป็นพยานในการทำพิธี มีการจัดขบวนผ้าป่าจาก 7 หมู่บ้าน มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมาก ภายหลังการทำพิธีได้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนของอำเภอสันติสุขขึ้น

การบวชป่าสามารถทำได้ในหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละชุมชน เช่น ชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีความเชื่อเรื่องผีก็จะทำพิธีดงเซ่ง ชุมชนชาวคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีความเชื่อว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ล้วนมาจากพระเจ้าก็จะทำพิธีสรรเสริญและนมัสการขอบคุณพระเจ้า ถือเป็นการร่วมแรงร่วมใจของภาคประชาชนที่มีความเชื่อหลากหลายและมีวัฒนธรรมที่แตกต่าง การบวชป่าจึงไม่ได้มีความหมายแค่การประกอบพิธีกรรมเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันและการพึ่งพาอาศัยระหว่างคน ต้นไม้ สัตว์ป่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และส่งผลต่อชีวิตและระบบนิเวศคือ การเพิ่มอาหารให้ชุมชน เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การรักษาพันธุ์ไม้พื้นบ้าน พันธุ์ไม้ท้องถิ่น และเป็นการถ่ายทอดจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้สู่คนรุ่นใหม่ เป็นโอกาสที่สมาชิกในชุมชนทุกวัยได้มีโอกาสร่วมมือร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นการตอกย้ำความเชื่อและสำนึกต่อการอนุรักษ์ร่วมกัน

3. การสืบชะตาแม่น้ำ

พื้นที่ของจังหวัดน่านประกอบไปด้วยป่าเขาและที่ราบแคบๆ ระหว่างหุบเขาและที่ราบใหญ่ขนานไปตามสองฝั่งแม่น้ำน่าน เป็นต้นกำเนิดลำน้ำสาขาทั้งใหญ่และน้อยมากมาย ทั้งที่เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำน่านและแม่น้ำยม ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้จึงมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนและพัฒนาจนมีรูปแบบวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทุนชีวิต ทุนวัฒนธรรมและทุนทรัพยากรเหล่านี้ จึงนับว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของคนกลุ่มน้ำ แต่จากสถานการณ์การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในเขตต้นน้ำมีผลทำให้แหล่งน้ำเสื่อมโทรม ในฤดูฝน แม่น้ำน่านเกิดการเปลี่ยนสีเป็นสีแดงเนื่องจากฝนได้ชะล้างหน้าดินอันอุดมสมบูรณ์เกิดตะกอนทับถม แม่น้ำตื้นเขิน ทิศทางการไหลของแม่น้ำเปลี่ยนไป ส่งผลต่อระบบนิเวศลำน้ำ โดยเฉพาะสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ สารเคมีที่ใช้ในการเกษตรและการชำระล้างอุปกรณ์ปนสารเคมีที่เกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ประกอบกับการจับสัตว์น้ำที่ผิดวิธี เช่น การใช้ระเบิด ใช้ไฟฟ้าช็อต ใช้ยาเบื่อ เป็นเหตุให้พันธุ์สัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาท้องถิ่นลดลงอย่างรวดเร็ว จนบางชนิดเกิดการสูญพันธุ์ เช่น ปลาอ่าว ปลาสตูป เป็นต้น

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับลำน้ำน่าน จึงเป็นสาเหตุให้ชุมชนบ้านดอนแก้ว ตำบลปาคา อำเภอท่าวังผา ได้ร่วมกันทบทวนหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อเห็นวิกฤติจึงได้ร่วมกันหาทางออกโดยการจัดโซนวังปลาขึ้นบริเวณหน้าวัดเป็นวังน้ำลึก มีความเหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาและอยู่ในเขตชุมชน ถือเป็นวังปลาแห่งแรกในจังหวัดน่าน ในระยะเริ่มต้น ได้จัดแบ่งเขตวังปลาหรือบ้านปลา ระยะทาง 70 เมตร โดยชาวบ้านนำเชือกผูก

ให้เห็นแนวและติดธงสีเหลืองเพื่อประกาศว่าบริเวณดังกล่าวห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิด เมื่อดำเนินการได้ระยะหนึ่งได้เกิดผลอย่างคาดไม่ถึง พันธุ์สัตว์น้ำได้มาอาศัยอยู่ในบริเวณที่กันเขตไว้อย่างชุกชุม สร้างความตื่นตาตื่นใจให้กับผู้ที่ได้พบเห็นเป็นอย่างมาก หลังจากนั้นจึงได้ขยายเขตเพิ่มขึ้นเป็น 300 เมตร รวมทั้งแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อติดตามการดำเนินงานด้วย ผลสำเร็จของกลุ่มชาวบ้านดังกล่าวผนวกเข้ากับกระแสของเกษตรธรรมชาติที่มีการรณรงค์การใช้สารเคมีทางการเกษตรในขณะนั้นทำให้สามารถขยายการดำเนินงานเป็นเครือข่ายวังปลาขึ้นมาอีกหลายแห่งทั้งในลำน้ำน่านและลำน้ำสาขา

“สืบ” หมายถึง การต่อ “ชะตา หรือ ชาดะ” หมายถึง การเกิด ดังนั้น “สืบชะตา” จึงหมายถึง การต่อให้ยาวขึ้น ยืนขึ้น สูงขึ้น มากขึ้น มีดีขึ้น เจริญขึ้น มีความสุขขึ้น พิธีสืบชะตาแม่น้ำเป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มทำขึ้นใหม่ไม่มีในตำราไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และไม่มีใครทำขึ้นมาก่อน ผู้ที่คิดริเริ่มทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำคือ พระครูมานัสทิพพิทักษ์ วัดโพธาราม เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา โดยในครั้งนั้นได้ทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำแม่ใจ จนในปี พ.ศ. 2533 พระครูพิทักษ์นันทคุณได้มีโอกาสไปศึกษาเรียนรู้ดูงานจึงจำเอาพิธีเหล่านี้ไปดำเนินการสืบชะตาแม่น้ำน่านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2535 พระปลัดสงวน จารุวัฒน์ได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์ให้เป็นพระครูพิทักษ์นันทคุณ ชาวบ้านร่วมกันอาสาจัดงานพัตยศ ท่านเห็นว่าการจัดงานฉลองอย่างเดียวเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์และสิ้นเปลือง จึงได้จัดทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำน่านพร้อมกับการจัดงานฉลองพัตยศในปี พ.ศ. 2536 ที่ริมแม่น้ำน่าน บริเวณหน้าค่ายสุริยพงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมากและสามารถรวบรวมเงินบริจาคจากการจัดกองผ้าป่าพันธุ์ปลา ได้จำนวน 80,000 บาท ได้นำไปเปิดบัญชีธนาคารไว้เป็นกองทุนเพื่อก่อตั้ง “มูลนิธิฮักเมืองน่าน” ผลจากการจัดงานครั้งนี้ได้ทำให้เกิดการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มและจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

พิธีสืบชะตาแม่น้ำมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ ปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและตระหนักถึงคุณค่าของแม่น้ำลำธาร โดยหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศลำน้ำที่สูญเสียไปให้ฟื้นคืนสู่ความสมดุล และเพื่อหารายได้จัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการนำพิธีกรรมมาใช้มีคุณค่าและความหมายต่อชาวบ้านหลายประการ เช่น เมื่อชาวบ้านและชุมชนเดือดร้อน ประเพณีพื้นบ้านและพิธีกรรมทางศาสนา สามารถนำมาใช้ช่วยแก้ปัญหาได้ ทำให้ขวัญและกำลังใจของชาวบ้านกลับคืนมา ก่อให้เกิดการร่วมมือ สามัคคีและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจากทุกๆ ฝ่าย พิธีกรรมก่อให้เกิดความเลื่อมใสและเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ทำให้

ชาวบ้านเกิดความมั่นใจรักแม่น้ำมากขึ้น และจากการได้ร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นำมาสู่การเป็นแนวร่วมและเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร

การสืบชะตาแม่น้ำ มีขั้นตอนการดำเนินงานคือ การเตรียมสถานที่ที่จะจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำและกันเป็นเขตอภัยทาน อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งควรเป็นวังน้ำที่ลึกและกว้างพอสมควร อยู่ไม่ห่างไกลจากชุมชน การเตรียมบุคลากรในชุมชนให้พร้อม เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดำเนินงาน รวมถึงอาจจะมีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อทำความเข้าใจ โดยให้ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำการเตรียมงบประมาณค่าใช้จ่ายโดยคำนึงถึงความประหยัดเป็นสำคัญ การเตรียมอุปกรณ์เครื่องสืบชะตาโดยใช้เช่นเดียวกับการสืบชะตาคน การจัดหาพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ โดยขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป 7 รูป 9 รูป หรือมากกว่าก็ได้ เพื่อร่วมพิธีให้ชาวบ้านเกิดความเคารพเชื่อถือ การเชิญหมอชาวบ้านเพื่อนำประกอบพิธีกรรม และการเชิญแขกร่วมงาน ควรเชิญแขกผู้ใหญ่และผู้นำชุมชน เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและเป็นการกำลังใจให้แก่ชุมชน การชักชวนกลุ่มเด็กและเยาวชน เพื่อเป็นกำลังในการทำงานในอนาคต

การดำเนินงานในปัจจุบันได้เพิ่มกิจกรรมอีกหลายอย่าง เช่น การถวายนาคพำพันธุ์ปลา จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กันเขตอภัยทาน ตั้งกองทุนอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ออกข้อบังคับห้ามจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ ห้ามจับสัตว์น้ำด้วยการใช้เครื่องมือที่เป็นอันตราย เช่น ระเบิด ยาเบื่อ ไฟฟ้าจี้ หรือห้ามการจับสัตว์น้ำด้วยวิธีที่ผิดกฎหมาย ห้ามทิ้งขยะมูลฝอยลงแม่น้ำ ห้ามปล่อยน้ำเน่าเสียลงแม่น้ำ ห้ามทิ้งสารเคมี วัสดุที่เจือด้วยสารเคมี วัสดุบรรจุสารเคมี เป็นต้น ภายหลังจากการทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำนาน ได้มีหลายชุมชนได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้และนำไปจัดทำวังปลาในชุมชนของตนเอง และมีการจัดพิธีการสืบชะตาแม่น้ำอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดวังปลามากกว่า 116 จุด มีปลากลับคืนมามากมายและที่สำคัญแม่น้ำก็ใสสะอาดขึ้น มีการทิ้งขยะน้อยลง ชาวบ้านสามารถหาปลานอกเขตอนุรักษ์ได้มากกว่าเดิม ทำให้เพิ่มอาหารประเภทโปรตีนให้แก่ครัวเรือน แม่น้ำจึงเป็นแหล่งที่สร้างความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชนอีกแหล่งหนึ่ง นอกจากนี้ชุมชนยังมีรายได้จากการเปิดชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อเป็นสถานที่ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องวังปลาและวัฒนธรรมชุมชนให้กับผู้ที่สนใจได้ด้วย

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการร่วมมือกันฟื้นฟูลำน้ำ ทำให้ความสมดุลกลับคืนมาอีกครั้ง มีหลายชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณสองฝั่งลำน้ำต่างมีความสนใจที่จะขยายไปยังหมู่บ้านของตนเอง จึงมีการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ มีการศึกษาดูงานและประสานข้อมูลแลกเปลี่ยนกัน ผลพวงจากความร่วมมือ ก่อให้เกิด

การทำงานอย่างสร้างสรรค์ เป็นการเชื่อมโยง “พลังชุมชน พลังปัญญา และพลังวัฒนธรรมของชุมชน” ในการปกป้องฐานทรัพยากรที่เป็นฐานชีวิตของตนเอง

กล่าวโดยสรุป กุศโลบายการบวชป่าและการสืบชะตาแม่น้ำเป็นการหยิบยกเอาภูมิปัญญาและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด อันสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และศรัทธาของชุมชน เป็นการกระตุ้นผู้คนให้สำนึกในบุญคุณของดิน น้ำ ป่า ให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างเกื้อกูลกับธรรมชาติ ถือเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยนำเอาพิธีกรรมที่ได้ปฏิบัติมานานมาปรับประยุกต์ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ๆ ผลจากการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ **เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้าน** ผ่านการพูดจาปราศรัย เรียนรู้ ร่วมคิดร่วมทำและติดตามตรวจสอบ การรวมกลุ่มจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการประชาคม **การประชุมชาวบ้านหรือจัดเวทีชาวบ้าน** เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และหาทางออกร่วมกัน **การสร้างสำนึกและศรัทธา** ซึ่งเป็นสำนึกที่เกิดขึ้นภายใน จะบีบบังคับกันไม่ได้ **การระดมกองทุน** มิได้หมายถึงทุนที่เป็นตัวเงินเท่านั้น หากแต่รวมทุนที่เป็นเมล็ดพันธุ์กล้าไม้และพันธุ์ปลา เป็นต้น **การรื้อฟื้นทางวัฒนธรรม** ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันสืบเสาะสืบสานภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิมนำมาปรับใช้ใหม่และถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป **การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน** เป็นกระบวนการที่ทำให้คนในชุมชน ต่างวัย ต่างเพศ ต่างชุมชน ต่างภาษาและต่างเชื้อชาติมาร่วมดำเนินกิจกรรม เพื่อนำไปสู่ **การสร้างความสุข** นั่นคือ ปิติสุขที่เห็นธรรมชาติกลับคืนมา เห็นความสมัคสมานสามัคคีกันและปิติสุขที่ได้พบเห็นคนมากมายหลายตาที่มาร่วมกิจกรรมและบอกขานเล่าต่อถึงความตั้งใจจริงของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นฐานวัฒนธรรมชุมชนและฐานของชีวิตสืบต่อไป

บทวิจารณ์

การวิเคราะห์หนังสือ “บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม” นี้ ผู้วิเคราะห์มุ่งนำเสนอเฉพาะประเด็นการจัดการป่าไม้และแม่น้ำโดยชาวบ้าน ในลักษณะของการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อ ความเคารพ และความศรัทธาที่มีต่อศาสนามาผสมผสานกับการมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วน จนก่อให้เกิดความสำเร็จดังตามเป็นตัวอย่างที่ชุมชนข้างเคียงทั้งใกล้และไกล ใช้เป็นตัวแบบในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง จนเกิดเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ที่ครอบคลุมทั้งพื้นที่ในจังหวัดน่าน สาระสำคัญที่ควรทราบมีรายละเอียดดังนี้

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดเปลืองหรือสูญหายไป ได้แก่ บรรยากาศ และน้ำที่อยู่ในวัฏจักร ทรัพยากรที่ทดแทนได้หรือรักษาไว้ได้ ได้แก่ น้ำที่อยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ดิน ที่ดินป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า และกำลังงานมนุษย์และทรัพยากรที่ไม่งอกเงยหรือใช้แล้วหมดไป ได้แก่ แร่ และที่ดินในสภาพธรรมชาติ (Ruengpanit, 2003) โดยป่าไม้และน้ำ ถือเป็นฐานทรัพยากรที่เป็นทุนสำหรับการดำรงชีวิตของชุมชน ป่ากับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง หากป่าไม่มี น้ำในลำห้วยก็จะหมด ระบบการผลิตของชุมชนก็จะไม่ได้ผล คนก็จะอยู่ไม่ได้ เพราะทุกสิ่งล้วนสัมพันธ์ เชื่อมโยง และพึ่งพาอาศัยกันและกัน (Sangpet, n.d.)

ในอดีตแนวคิดที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ดิน น้ำ แร่ธาตุ หรือป่าไม้ คือ เป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดิน แล้วพัฒนาต่อมาเป็นสมบัติของประเทศ ดังนั้น การจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจึงขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่รัฐเป็นผู้กำหนด และให้ข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการจัดการทรัพยากรตามกฎหมายในลักษณะตัวแทนที่มีอำนาจเต็มที่ได้โดยตัดประชาชนออกจากระบบการจัดการทรัพยากรส่งผลให้ทรัพยากรเกิดความเสื่อมโทรมและถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ที่สำคัญนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประชาชนในพื้นที่กับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการแย่งสิทธิการเป็นเจ้าของและผู้จัดการทรัพยากรเหล่านั้น ซึ่งในขณะนี้ (พ.ศ. 2551) ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียง 171,585.65 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 33.44 ของพื้นที่ทั้งประเทศเท่านั้น (Royal Forest Department, 2011)

ปัจจุบัน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้กำหนดสิทธิของชุมชนและบุคคล ไว้ในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน มาตรา 66 ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ว่า บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วม ในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน และมาตรา 67 วรรคแรก ซึ่งสรุปได้ว่า บุคคลมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชน ในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

ประกอบกับกระแส “การมีส่วนร่วม” ได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวของประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่อย่างแพร่หลายและกว้างขวาง แต่ละพื้นที่จะมีระดับของการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันออกไป โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจสามารถจัดระดับจากระดับต่ำสุดไปสู่ระดับสูงสุดได้ 7 ระดับ คือ ระดับการให้ข้อมูล ระดับการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ระดับการปรึกษาหารือ ระดับการสร้างความร่วมมือ การวางแผนร่วมกัน ระดับการร่วมดำเนินการ ระดับการร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามตรวจสอบ และระดับการควบคุมโดยประชาชน (Chompunth, 2012) โดยปัจจัยหลักขึ้นอยู่กับการที่รัฐหรือผู้อำนาจตัดสินใจยินยอมให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย กิจกรรมหรือโครงการพัฒนานั้น ๆ มากน้อยเพียงใด

ป่าชุมชน จึงเป็นรูปแบบหนึ่งในความพยายามของรัฐที่จะส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรอื่นๆ ในพื้นที่ โดยมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อให้ป่าชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการลดความขัดแย้งระหว่างคนกับป่าไม้ และคนกับคนด้วยตนเอง จนนำไปสู่การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของประเทศ และมีวัตถุประสงค์ย่อยคือ เพื่อเป็นเครื่องมือสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตอย่างสมดุลและยั่งยืน เพื่อเป็นเครื่องมือที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้หัวข้อเรื่องป่าชุมชนเป็นหัวข้อการเรียนรู้ เพื่อเป็นยุทธศาสตร์การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพและเพื่อให้ป่าชุมชนเป็นวิธีการจัดการป่าไม้ที่ตอบสนองประโยชน์หลายๆ อย่างต่อชุมชนในชนบทและมหาชนทั่วไปได้อย่างสอดคล้อง (Royal Forest Department, 1998)

ป่าชุมชน ตามความหมายขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO, 1978) คือ กิจการป่าไม้ใดๆ ก็ตาม ที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การปลูกป่าหรือการจัดการป่าประจำหมู่บ้านในท้องที่ซึ่งขาดแคลนไม้ใช้สอยหรือของป่า จนกระทั่งการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปารายย่อย เพื่อขายไม้เป็นรายได้ รวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ใช้วัสดุป่าไม้เป็นวัตถุดิบ และกิจกรรมของหมู่บ้านหรือชุมชนในป่า แต่ไม่รวมกิจการป่าไม้ที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่หรือกิจการป่าไม้ที่ชุมชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น ป่าชุมชนยังรวมถึงกิจกรรมอื่นของรัฐที่กระตุ้นหรือช่วยเหลือกิจการป่าไม้ของท้องถิ่น โดยการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนจะต้องประกอบด้วย 5 แนวคิดหลักดังนี้ (1) มิติทางวัฒนธรรม (2) ระบบทรัพยากรร่วมกันของชุมชน (3) ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน (4) เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ และ (5) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ

คุณค่าและประโยชน์จากการจัดการป่าชุมชนคือ ประโยชน์เพื่อการอนุรักษ์ดิน น้ำ สมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น เป็นแหล่งกักเก็บน้ำจิตธรรมชาติ เป็นแหล่งรักษา สภาวะแวดล้อม เช่น ป้องกันดินพังทลายริมฝั่งคลอง แม่น้ำ ป้องกันดินภูเขาพังทลาย เป็นแหล่ง พืชสมุนไพรหลายชนิด ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่ง อาหารของสัตว์ป่าและแมลงต่างๆ ประโยชน์จากเนื้อไม้ เช่น เป็นแหล่งไม้เชื้อเพลิงสำหรับหุง ต้มในครัวเรือน ประโยชน์ที่ให้แก่สังคม เช่น ประโยชน์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ และประโยชน์ ในด้านความสุขของจิตระดับคุณธรรมและเมตตาธรรม

กรณีการปกป้องและพิทักษ์ผืนป่าของกลุ่มราษฎรในท้องที่จังหวัดน่านทั้งสามกลุ่ม คือ กลุ่มบ้านหลวงหวงป่า กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกิม่วง และกลุ่มชุมชนในตำบลศิลาแลง ถือเป็น ความสำเร็จในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นด้วยตนเอง เกิดจากความพยายาม ร่วมกันในการเรียนรู้และหาทางออกจากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง แวดล้อม โดยการทบทวน ค้นหาสาเหตุและรากเหง้าของปัญหา พิจารณาหาทางออก และการ ลงมือปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามที่ต้องการ โดยเฉพาะกลุ่มบ้านหลวงหวงป่า ได้แสดงจุดยืนให้ เห็นว่า ชุมชนที่อยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้หรืออาศัยอยู่ติดกับป่าไม้เป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ทรัพยากรธรรมชาติในทุกๆ ด้าน จากป่ามาเป็นเวลาช้านานแต่เมื่อมีการจำกัดสิทธิในการใช้ ประโยชน์จากป่าโดยฝืนกบฏวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านและชุมชนจะนำไปสู่ปัญหาการไม่ยอมรับ อำนาจรัฐ เมื่อไม่ยอมรับแล้ว ชุมชนก็จะไม่ปฏิบัติตามอำนาจนั้น ในขณะที่พื้นที่ได้ใช้อำนาจรัฐ อย่างเต็มที่ก็จะเกิดแรงต่อต้านและปัญหาขัดแย้งต่างๆ ก็จะมาตาม (Permpoon, n.d.)

ความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลาเหล่านี้ ทำให้การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การพัฒนา และ การใช้ประโยชน์ป่าไม้ที่ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐฝ่ายเดียว ไม่อาจบรรลุผลสำเร็จได้อย่าง มีประสิทธิภาพ เนื่องจากคุณภาพและปริมาณของปัญหานั้นเกินกำลังของเจ้าหน้าที่ และถ้าไม่ ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ความสำเร็จในการแก้ปัญหาป่าไม้ดูจะไม่มีหนทางแห่งความสำเร็จ การพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์ยั่งยืนจึงดูจะเป็นความยั่งยืนที่ห่างไกล การจะใช้ อำนาจที่รุนแรงนอกจากจะไม่ได้ผลหรือได้ผลชั่วคราวแล้วยังจะนำไปสู่ความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นต่อ ไปด้วย (Royal Forest Department, 1998) บทสรุปที่สำคัญคือ การจัดการป่าของรัฐจะไม่ ประสบผลสำเร็จถ้าชุมชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ความสำเร็จของการดำเนิน งานสามารถมองเห็นและประเมินได้จากสภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ที่กลับ คืนมา ประชาชนในพื้นที่ได้รับประโยชน์จากทรัพยากร มีความมั่นคงในแหล่งอาหาร วิถีชีวิต ดั้งเดิมกลับคืนสู่ท้องถิ่น และการเกิดเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร

พิธีการบวชป่าของชุมชนในจังหวัดน่านถือเป็นรูปแบบหนึ่งในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นการจัดการตามจารีตประเพณี กล่าวคือ มีการนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีชีวิตตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อในเรื่องผี การยึดมั่นในวิถีชีวิตด้วยสิทธิชุมชน สิทธิในการใช้ และสิทธิที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีการประกอบพิธีกรรมและการผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เป็นรูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ คือเป็นการนำเอารูปแบบการจัดการมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามประเพณี เช่น การนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีบวชต้นไม้ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าของชุมชนและเพื่อยับยั้งการลักลอบตัดไม้ เป็นต้น เป็นการนำเอารูปแบบการจัดการแบบเป็นทางการมาประยุกต์ใช้ เช่น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างระเบียบข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าเป็นลายลักษณ์อักษร โดยให้องค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านหรือสภาตำบลให้การรับรอง เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความหลากหลายในวิธีการและรูปแบบ เช่น พิธีบวชป่า การรักษาผืนน้ำป่าเหว (ป่าช้า) เป็นต้น ก็เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ส่งเสริมการดูแลรักษาป่าเพื่อท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี (Ruttana, n.d.)

หากพิจารณารายละเอียดที่ลึกลงไปจะพบว่า ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าในจังหวัดน่านมีลักษณะร่วมกัน 8 ประการคือ (1) ความเป็นชุมชนสูง ทั้งลักษณะการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยรวมและการมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น (2) มีทรัพยากรที่ดิน แม่น้ำ และป่าไม้ ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน (3) การมีผลประโยชน์ร่วมกัน (4) มีจิตสำนึกในการรักษาป่าครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อและการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในทางเป็นมนุษย์มิให้ถูกก้าวล่วงรุกราล้าจากบุคคลภายนอก (5) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ (6) มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ทั้งในการดำเนินงานการประชุมปรึกษาหารือ (7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน และ (8) มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม (Institute for Local Community Development, 1993) ลักษณะร่วมทั้ง 8 ประการนี้ เป็นเงื่อนไขสำคัญหรือปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน

ส่วนกรณีการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็มีในหลายรูปแบบเช่นเดียวกัน เช่น การรักษาป่าริมน้ำเพื่อดูดซับความชื้นในดิน การปฏิบัติต่อดินในฐานะ “พระแม่ธรณี” ที่ควรเคารพบูชาในฐานะของการเป็นแหล่งชีวิตของสรรพสิ่งในสิ่งแวดล้อม การ

สืบชะตาแม่น้ำ ก็เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งของการดูแลแม่น้ำลำธารในฐานะ“พระแม่คงคา”สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรทั้งสิ้น (Ruttana, n.d.) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิธีสืบชะตาแม่น้ำ มีลักษณะเป็นการประยุกต์โดยรวมเอาความรู้ความสามารถ มโนทัศน์ ความเชื่อ ประเพณี ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้มาใช้ในการจัดการน้ำในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดหาแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำ รวมถึงการจัดการองค์กรหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมชุมชน สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากความเฉลียวฉลาดของปัจเจกชนของคนชุมชนส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้แล้วสั่งสมเป็นประสบการณ์ถ่ายทอดสืบต่อกันมา (Department of Water Resources, 2009) ความสำเร็จจากการดำเนินการ เกิดจากความใจกว้าง ประณีประนอม ยืดหยุ่นในการแก้ปัญหา การมีศีลธรรม ความเชื่อ จนนำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์ กติกา และการใช้ทรัพยากรต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งชุมชนมีความมุ่งมั่นและความร่วมมือร่วมใจจนสามารถลดเงื่อนไขความขัดแย้งจนเกิดการขยายผลเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป

การสืบชะตาแม่น้ำของชุมชนสามารถพิจารณาได้ว่า ความรู้ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นความรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงมิติในด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้ากับมิติในด้วระบบนิเวศในสัดส่วนที่พอดีจนเกิดความลงตัว กลายเป็นความสำเร็จที่น่าภาคภูมิใจซึ่ง (Nithi Eawsriwong, 2002) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำไว้อย่างน่าสนใจคือ การจัดการทรัพยากรน้ำนั้นว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ไม่มีการประมวลและจัดให้เป็นระบบชนิดที่เรียกว่า “องค์ความรู้” ฉะนั้น จึงไม่อาจถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของโลกสมัยใหม่ เช่น การสอนในห้องเรียนหรือนำไปเขียนหนังสือแต่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้เหล่านี้โดยผ่านวิถีชีวิต แปลว่า ยากแก่คนที่ไม่ได้อยู่ในวิถีชีวิตอย่างนั้นจะเรียนรู้ได้ อย่างไรก็ตามการพัฒนาความรู้เช่นนี้ขึ้นมาเป็นองค์ความรู้สามารถกระทำได้ และสมควรที่จะกระทำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับการสร้างความรู้ของสังคมปัจจุบัน ในการมองหาทางเลือกของการจัดการน้ำซึ่งจะเป็นผลให้เกิดความยั่งยืนในระบบนิเวศ

ระบบการจัดการในแนวทางเชิงนิเวศ-วัฒนธรรม มีแนวคิดพื้นฐานจากความเชื่อระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับธรรมชาติและมนุษย์ ที่ใช้ความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความอุดมสมบูรณ์ในการจัดการสังคมและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งระบบการจัดการในแนวทางนี้ในปัจจุบันก็ยังใช้ได้ผลในพื้นที่ที่ความคิดและความเชื่อดังกล่าวยังเป็นที่ยอมรับอยู่ ความคิดและความเชื่อเช่นนี้เมื่อมีการพื้นที่เริ่มที่จะพัฒนาให้เกิดเป็นแบบแผนของพฤติกรรม เกิดการจัดองค์กรที่อยู่ในรูปของกลุ่มองค์กรชาวบ้าน มีพิธีกรรมที่ทำให้เกิดความสืบเนื่องและเป็นเครื่องมือในการสื่อสารทั้งใน

สมาชิกและบุคคลอื่นนอกชุมชน มีกลไกในระดับชุมชนที่ทำให้เกิดการควบคุมสมาชิกด้วยตนเอง ซึ่งล้วนแล้วแต่มีการจัดการทรัพยากร และเมื่อระบบการจัดการในแนวทางดังกล่าวนี้มีการประเมินระบบในเชิงคุณค่าของระบบในการจัดการจึงทำให้เกิดการยอมรับจากสังคมวงกว้างมากขึ้น มีความชอบธรรมมากขึ้น ในเวลานี้ระบบการจัดการในแนวทางดังกล่าวกำลังเกิดการขยับขับเคลื่อนและขยายตัวในพื้นที่ใดที่สำนึกเดิมในการอนุรักษ์ยังคงสืบเนื่องต่อมาหรือพื้นที่ใดที่พื้นสำนึกกลับมาใหม่และมีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง มีการขยายความคิดสร้างเครือข่าย มีการทบทวน ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสถานการณ์ทำให้เกิดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันในระดับชุมชนที่เข้มแข็งและมีความชัดเจนพร้อมๆ กับการสร้างชุดความรู้ใหม่ในการจัดการทรัพยากร ซึ่งในปัจจุบันก็กำลังพัฒนาให้เกิดเป็นสำนึกคิดใหม่ที่จะนำไปสู่การสร้างให้เกิดความเป็นสถาบันในการจัดการรูปแบบใหม่ที่เติบโตจากชุมชนแม้จะขัดแย้งกับแนวทางในทางกฎหมายที่ล้าหลังในปัจจุบัน (Panitkul, 2008)

การจัดการทรัพยากรของชุมชนดังกล่าวนี้ หากปรับเข้ากับหลักการทรงงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะพบว่า เป็นการดำเนินงานที่**ระเบิดจากข้างใน** คือ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนให้มีความพร้อมแล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก **ประหยัด เรียบง่าย ได้ประโยชน์สูงสุด** จะพบว่า การดำเนินการของชุมชนใช้งบประมาณน้อยมาก ส่วนใหญ่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านทั้งสิ้น สอดคล้องกับ (Wathanasiritham, 2008) ที่กล่าวว่า การร่วมกันจัดการทรัพยากรเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนท้องถิ่น ผ่านกิจกรรมทางสังคม ทั้งประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย เช่น การบวชป่าดูแลป่าต้นน้ำ การสืบชะตาแม่น้ำของคนต้นน้ำและปลายน้ำ หลายแห่งมีการเสียสละ ร่วมกันบริจาคทรัพยากรเพื่อใช้ในกิจกรรมส่วนรวมทั้งการอนุรักษ์ป่า การรักษาน้ำ เช่น การทำบุญในงานการกุศลหรือเทศกาล บางคนไม่มีเงินก็ช่วยเป็นข้าวเป็นของ ดังคำโบราณที่มักคุ้นหูในสังคมไทยเมื่อมีการทำงานร่วมกัน เช่น “ข้าวบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้” เป็นต้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับหลักอื่นๆ อีกหลายประการ เช่น **หลักการไม่ยึดติดตำรา หลักการคำนึงถึงภูมิสังคม หลักการยึดทางสายกลาง หลักการมีส่วนร่วม หลักการพึ่งตนเอง หลักการพออยู่พอกิน เป็นต้น**

จากความสำเร็จทั้งขบวนการพิทักษ์ป่า พิธีบวชป่า และพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ในพื้นที่จังหวัดน่าน ได้ปรากฏผลเป็นที่ประจักษ์ว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและความร่วมมือร่วมใจของประชาชนในทุกภาคส่วนที่ทุกคนต่างมีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอนของกิจกรรมจึงเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในทรัพยากรทั้งป่าไม้และแม่น้ำ จึงช่วยกันดูแล ปกป้องรักษา จนทำให้ประสบ

ผลสำเร็จในการดำเนินการอย่างดียิ่ง และได้กลายเป็นตัวอย่างให้ชุมชนอื่นทั้งที่อยู่ใกล้เคียง และอยู่ห่างออกไป ได้ใช้เป็นตัวอย่างในการดำเนินการในพื้นที่ของตนเอง จนในปัจจุบันได้เกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนและเครือข่ายรักษ์แม่น้ำขยายออกไปเป็นวงกว้างครอบคลุมพื้นที่ทั้งจังหวัดน่าน ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรวมของจังหวัดได้ผลดี อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน

บทสรุป

ในขณะที่ชุมชนเผชิญกับปัญหาและสภาวะสิ่งแวดล้อมวิกฤติรอบด้าน ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงผืนป่าที่มีจำนวนลดลง แม่น้ำลำคลองเน่าเสียและเหือดแห้ง การทำลายมืออยู่อย่างต่อเนื่อง สาเหตุสำคัญอันเป็นต้นตอของปัญหาเหล่านี้ก็คือ การที่มนุษย์แยกตัวเองออกจากธรรมชาติ ภูมิปัญญาในเรื่องการบวชป่าและการสืบชะตาแม่น้ำจึงมีคุณค่าในการเยียวยารักษาระบบนิเวศ ผืนป่าที่เหลืออยู่ได้รับการคุ้มครองและดูแลจากชุมชนท้องถิ่น แม่น้ำมีความใสสะอาดและฝูงปลาซึ่งเป็นแหล่งอาหารมีปริมาณมากขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนที่อยู่ใกล้ ป่าดูแลรักษาป่าและแม่น้ำลำห้วย และประกาศตนเป็นเจ้าของร่วมกัน ปัจจุบันการบวชป่าและการสืบชะตาแม่น้ำจึงได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลาย หากชุมชนใดมีความพร้อมมักจะทำการบวชป่าเพื่อเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์และทำการสืบชะตาแม่น้ำ เป็นการประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันของคนในชุมชนในการที่จะอนุรักษ์และปกป้องผืนป่าและแม่น้ำเอาไว้ให้เป็นเสมือนฐานชีวิตของชุมชน และด้วยฐานความคิดในสังคมชาวพุทธ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความศรัทธา การทำงานอนุรักษ์จึงสามารถดำเนินการได้ง่ายเพราะชาวบ้านให้ความร่วมมือและพร้อมปฏิบัติตาม ผลจากการบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำจึงทำให้ทุกภาคส่วนได้เกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์ป่าและแม่น้ำ อันจะเกิดผลดีต่อชุมชนและสังคมโดยรวมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Chompunth, C. (2012). A Review of The Public Participation Concept in “The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement” *Journal of Environment Management*. 8 (1).
- Department of Water Resources. (2009). *Local Wisdom of Water Consumption*. Bangkok.
- Eawsriwong, N. (2002). *Alternative Water Management*. In *Northeastern Alternative Water Management at Sakon Nakhon Rajabhat Institute on 28 April 2002 by The University of Midnight*. Sakon Nakhon.
- Institute for Local Community Development. (1993). *Community Forest in Thailand : Development, Volume 1, A Tropical Rainforest with an Overview of Community Forestry in Thailand*. Bangkok.
- Panitkul, P. (2008). *Institutional Development For Resources Management in Thailand*. In *Community Forest : Learning Process in Participation Resources Management in Thai Society*. The Center of People and Forests (RECOFTC). Bangkok: Do My Best Co. Ltd.
- Permpoon, K. (n.d.). *Forest : Resources, but a close eye on*. In *Community Forest on the Variety Ways*. Kitichai Ruttana, ed. Bangkok: Vision Media.
- Royal Forest Department. (1998). *Community Forest*. Bangkok.
- Royal Forest Department. (2011). *Forestry Statistics Data 2011*. Bangkok.
- Ruengpanit, N. (2003). *Natural Resources and Environment Conservation*. Bangkok: Kasetsart University Press.
- Ruttana, K. (n.d.). *Forest Management for the Local*. In *Community Forest on the Variety Ways*. Kitichai Ruttana, ed. Bangkok: Vision Media.
- Sangpet, S. (n.d.). *Resources Base Management with the Cultural and Intellectual Community*. In *Community Forest on the Variety Ways*. Kitichai Ruttana, ed. Bangkok: Vision Media.
- Wathanasiritham, P. (2008). *Resources Participation To Strengthen Peace in Thai Society*. In *Community Forest : Learning Process in Participation Resources Management in Thai Society*. The Center of People and Forests (RECOFTC). Bangkok: Do My Best Co. Ltd.

